

taak toezicht te houden op de juiste uitoefening van de (criminele) justitie en het had de plicht in te grijpen tegen vermoede misbruiken. Misschien heeft de auteur zich dat niet helemaal gerealiseerd toen hij de zeer ingewikkelde ruzies tussen steden, Hof en Staten beschreef naar aanleiding van de bemoeienis van het Hof met de oproeren in Tholen en Middelburg (waaraan wij veel informatieve archivalia in de procesdossiers danken). Dat Middelburg het zich zou hebben kunnen permitteren aan het Hof 'last' te geven zich niet met de affaire bezig te houden (116, 117), lijkt mij onwaarschijnlijk. Die bevoegdheid kwam slechts de Staten toe (121).

Aan de monumentale Utrechtse historische reeks is weer een waardevol deel toegevoegd. Deze studie van Van der Bijl zal ongetwijfeld ook buiten Zeeland vaak ter hand worden genomen wegens het vele genealogische materiaal en niet in het minst vanwege de beschouwingen over de interprovinciale verwevenheid der familierelaties en de contacten tussen de oppositionele krachten in de hele Republiek.

A.H.Huussen jr.

A.J. Veenendaal jr., ed., *De briefwisseling van Anthonie Heinsius, 1702-1720*, IV, 1705 (RGP Grote serie, CLXXVII; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1981, 525 blz., ISBN 902479061 1).

Het aardige van een afgeronde verzameling als Heinsius' correspondentie is dat er verhalen in staan. Natuurlijk, losse brieven geven vaak al hele verhalen heet van de naald. In deze bundel bijvoorbeeld Almondes verslag hoe Barcelona wordt genomen of de verschillende lezingen van laaiende ruzies deze zomer tussen Marlborough en Staatse generaals – door geen navertelling te verbeteren. Maar er is ook een ander soort in te vinden, verhalen met een begin, een ontvouwing vaak strekkend over jaren en een eind, zodat men geboeid de volgende aflevering afwacht. Des te verheugender dat na de eerste drie delen tussen 1976 en 1980 het vierde nauwelijks een jaar later al verschijnt. Juist nu het grote verhaal – van de strijd tegen Frankrijk – zó spannend gaat worden dat de lezer wel wetend wat zal komen, na deze bundel toch 'hoe moet dat aflopen' verzucht.

Wat betreft de oorlog en buitenlandse betrekkingen, hoofdschotel in deze periode, biedt ieder kalenderjaar eigenlijk al een afgesloten verhaal. Op het stramien van overleg, voorbereiding, actie, berekening van het gebeurde en het uitstippelen van een nieuw plan. Per deel vanzelfsprekend nogal verschillend van inhoud, maar terwijl dat van 1704 sterk afwijkt, worden in 1705 zichtbaar draden van twee jaar tevoren opgevat. Het zwaartepunt van de oorlog ligt weer nabij, de principiële en ook persoonlijke militaire geschillen al in 1703 aangekondigd barsten nu in volle hevigheid los, de aansluiting toen van Savoie en Portugal bij de alliantie krijgt nu zware gevolgen.

In de kring van correspondenten weinig verandering. Uit het Noorden (in verwarring door de Zweedse greep op Polen en Saksen) regelmatig berichten van de vaste tegenwoordigers. Van het Pruisische Hof, heen en weer geslingerd door tegenstrijdige belangen, echter weinig want Lintelo was het grootste deel van dit jaar thuis. Een echte briefwisseling daarentegen met Rechteren, eerst reizend door Duitsland dan te Wenen. Belangwekkende brieven en een genoeg om te lezen want de graaf (zoals hij na deze zending betiteld kon worden) was een levendig stilist. Ook zelfverzekerd en eigenzinnig, een kleurrijke figuur die wel wat meer aandacht van het nageslacht verdient. In deze uitgave ziet men hem opkomen: bij zijn eerste deputatie te velde heeft hij met Heinsius nog geen schriftelijk

contact, daarna een zwellende corespondentie, voortgezet tot het eind van Heinsius' leven zoals een blik in Van 't Hoff's inventaris toont.

Naar men kan denken komt hij nu al beter uit de verf dan de raadpensionaris hoewel deze voor zijn doen vrij uitvoerig terugbericht. Gedeputeerden en legeraanvoerders in de Nederlanden daarentegen kregen op hun ontboezemingen weinig gehoor – soms liet hij het helemaal afweten en het wekt geen verbazing dat de een na de ander met psychosomatische klachten naar de wateren van Aken vertrok. Van Heinsius kwamen zij niet veel meer te weten dan dat hij de gang van zaken betreunde; het gaat al ver als in een minuut onbegrijpelijk en bedroevend wordt vervangen door de vraag of dat nu wel redelijk was. Intussen werpen al die verhalen, soms zo anders gekleurd dan reeds bekende, toch wel licht op de stof van zijn gedachtenwereld.

Dat doen ook de berichten uit Portugal en Spanje. Niet zozeer de op zichzelf interessante verhalen over verrichtingen van leger en vloot, als wel de rapporten van Fagel (die op verzoek ontslag had gevraagd) en de gezant in Lissabon, Schonenberg. In de samenvattingen al duidelijk heel ontmoedigende lectuur: voortdurend politieke en militaire geschillen en de zwartste vermoedens over de bedoeling der Engelsen, zo men al enige zin in hun optreden zag. Geen goed woord voor de avontuurlijke plannen van Peterborough, de nieuwe bevelhebber, wiens grote triomf – de vestiging van Koning Karel in Catalonië – door Schonenberg rampzalig voor alle betrokkenen werd genoemd. Men mag er wel bij stilstaan, niet omdat de geschiedenis (in beide betekenissen) de gezant gelijk heeft gegeven maar om wat Heinsius nu al ter overweging kreeg. Brieven van hemzelf naar die streken zijn dit jaar niet aanwezig, maar nog vermeldenswaard is een tekenend epistel van Peterborough, dat de raadpensionaris hoogstwaarschijnlijk weinig stichtte al was het misschien een verademing fussen de gewoonlijke legerberichten in gebrekkig Nederlands en krom Frans.

De binnenlandse post neemt nog steeds een bescheiden plaats in. Weer meer brieven uit Holland dan uit andere provincies en van deze ook weer uit Zeeland het meest. Dit jaar een serie van de president van het Hof van Vlaanderen Van der Merct over het bijleggen van geschillen tussen de twee gewesten waarvan ook in Hollandse brieven iets te lezen valt. Een scala van binnen- en buitenlandse problemen komt aan de orde in de groeiende regelmatige correspondentie met Buys. Van beperkte onmiddellijk oplosbare moeilijkheden tot zware zaken als de ontstellend oplopende financiële tekorten, mogelijke wegen om de oorlog te beëindigen en de verhouding tot de Engelse bondgenoot.

Geen nieuwe, maar dit jaar wel zeer dringende onderwerpen, strengen van het doorlopend hoofdverhaal. Hoewel Engeland sinds 1703 wat concessies gedaan had, hoorde Heinsius meer dan ooit van financiële nood. Bijna geen correspondent privé of officieel die niet klaagt over het uitblijven van verschuldigde betaling. Het maakt aanschouwelijk hoeveel moeite het kostte toegezegde bedragen te innen, hoe dat toeging en wie het eerst kind van de rekening werd. Maar ongemakkelijke lectuur voor de raadpensionaris naar verluid geen groot econom, die echter zelf aan de oorlog goed verdiende. Overigens zeker niet onrechtmatig, zoals een staaltje van zijn strikte opvattingen aangaande alles wat maar naar omkoperij zweemde ook hier weer laat zien.

De crisis in het Staats-Engels bondgenootschap voortgekomen uit onenigheden in de legerleiding, wordt natuurlijk druk besproken, hier en daar ontdekt men nog wel wat nieuws. Vrijbergen de zomermaanden thuis, maar tijdig terug om de bui op te vangen, kreeg alle grieven (en ook dreigementen) over zijn hoofd uitgestort. Trouwens Heinsius ontving het jaar door regelmatig (soms persoonlijk) bericht van Saunière en had nog andere bronnen. In Den Haag deed men moeite de Engelse verhoudingen te doorgronden, Clarendons werken werden zowel door Slingelandt als door Heinsius besteld. Hoever de op-

vattingen dit vierde oorlogsjaar echter al uiteengelopen waren wordt pas goed duidelijk als men het geheel der brieven beschouwt.

Onenigheden langs dezelfde lijnen worden van alle zijden gemeld. De Republiek steeds terughoudender, meer geneigd een middenweg te kiezen op bijna ieder terrein. Angstiger zich in de Noordse troebelen te mengen, aarzelend als krachtig en snel hulp aan Savoie wordt gevraagd, bedenkelijk tegenover de Engelse voortvarendheid in het Middellandse-Zeegebied. Rechteren, voor een verzoening van de keizer met de Hongaarse rebellen ijverend, moest laat in het jaar melden dat de komst van Marlborough en Sunderland 'onse negotiatie meer verachtter dan voorgeset' heeft. En dan was er nog de kwestie van misschien mogelijke onderhandelingen met Frankrijk nu in ernst aanbiedingen werden gedaan. De brieven van en aan Buys staan er vol van. Maar dat bedrijf wekte bij de Engelse regering slechts argwaan en ergernis.

Een patroon dat verankerd schijnt te liggen in de afzonderlijke constituties: schikken en plooiën (met Heinsius voorop) in de Republiek; aan de andere kant een tweepartijstelsel, dit jaar verscherpt door het groeiend overwicht van de whigs. Wat de Tories bijeendreef in oppositie, nog wel niet vredesgezind, maar zeer uitgesproken anti-Staats. Het onmiddellijk geschil kon dit jaar met veel 'prudentie' geschikt worden, maar de lastige vraag hoe whigkool en vredesgeit te sparen gaat over naar een volgend deel.

J.G. Stork-Penning

J. Verseput, *De lange reis langs de tweede weg* (Rotterdam: W. Backhuys, 1980, 150 blz.).

Ter gelegenheid van het vijftienvigjarig bestaan van de Nutsacademie voor pedagogische en maatschappelijke vorming in Rotterdam en Middelburg in 1979 kreeg de historicus dr. J. Verseput de opdracht om de geschiedenis van de opleidingen tot leraar bij het middelbaar onderwijs in Nederland vast te leggen. Dr. Verseput heeft zich met akribie van deze taak gekwetend, waarbij hij niet alleen de geschiedenis van deze opleidingen, maar ook die van het middelbaar onderwijs zelf in het verhaal heeft betrokken. De weinig succesvolle pogingen om tot een verantwoorde pedagogisch-didactische vorming van de mo-leraren te komen, vormen het derde thema van zijn boek.

Zoals bij zo veel zaken werden de eerste vernieuwende stappen voor het mo gezet tijdens het Bataafse bewind. In de instructie voor de Agent van Opvoeding van 21 december 1798 werd ook gesproken over de benoeming van leraren aan de Latijnse school. Wie geen academische graad had, kon door het afleggen van een examen ten overstaan van het departementale schoolbestuur voor een benoeming in aanmerking komen. Tijdens dit examen zou ook een onderzoek worden ingesteld naar de 'geschiktheid om te onderwijzen', waarbij de candidaat zo mogelijk in de praktijk zijn didactische gaven zou moeten demonstreren.

Daar bij de lager onderwijswet van 1806 de gymnasia en de Latijnse scholen niet tot het lager onderwijs werden gerekend, kwamen de bepalingen van 1798 in de lucht te hangen. Een door koning Lodewijk ingestelde commissie kwam in 1809 met een rapport, waarin voorgesteld werd om het onderwijs in drie categorieën te verdelen: het lager onderwijs, het middelbaar of tweede onderwijs en het 'eindelijk onderwijs'. De commissie wees de Latijnse school als verouderd af, en stelde daarvoor in de plaats een twee- of driejarige algemene school, waarop wiskunde en de moderne talen zouden worden gedoceerd. Op deze algemene school kon dan weer een vier- of vijfjarig gymnasium volgen, dat zijn leerlingen naast Latijn en Grieks ook geschiedenis, aardrijkskunde, dichtkunst en welsprekendheid zou bijbrengen. Behalve het gymnasium, dat voor de universiteit zou opleiden,